

concerning the hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th-18th centuries (Leiden/Boston, 1998). C. A. van Kalveen vestigt de aandacht op de vijf jufferen- of ridderschapsconventen in en rond Utrecht, met inbegrip van hun geprotestantiseerde existentie tot omstreeks 1797. Bram van den Hoven van Genderen treedt op grond van de administratieve bescheiden van het Utrechtse kapittel van Sint-Salvator (Oudmunster) in discussie met de meester. S. Maarschalckerweerd-Dechamps en Ph. Maarschalckerweerd presenteren het obituarium van het Zuid-Bevelandse in 1530 overstromde en enige jaren later verlaten Monster. Carla de Gloppe-Zuiderland bespreekt vervolgens het oudste bewaard gebleven register van de Utrechtse officialiteit waaruit blijkt dat verreweg de meeste zaken *ratione personae* noch *ratione materiae* bij de officialiteit thuis hoorden. Wijlen J. E. A. L. Struick biedt in zijn bijdrage over de Utrechtse volksdevoties een inventarisatie van broederschappen in de stad, gevolgd door de inventarisatie daarvan ten plattelande door L. P. W. de Graaff. Ellen Palmboom werpt licht op de stichting van het kapittel in de parochiekerk van Culemborg in 1421. F. Rikhof pakt in de omvangrijkste bijdrage van de bundel uitgebreid uit over twee geestelijken van het dekenaat Schieland die op 5 november 1563 in de Schiedamse parochiekerk met elkaar slaags waren geraakt. H. L. Ph. Leeuwenberg behandelt de stichting van de parochie Westmaas in de na de Elisabethsvloed van 1421 bedijkte en bewoonbaar gemaakte Hoekse Waard. R. Baetens stipt een paar aspecten aan van de relatie tussen Zeeland en Antwerpen in de reformatieperiode. Taeké Stol beschrijft een paar waterstaatkundige veranderingen in de Gelderse Vallei in de eerste helft van de achttiende eeuw.

Van geheel andere snit is de op een na omvangrijkste bijdrage van de bundel van Kees de Kruijter en Huib Uil over de uit Zierikzee afkomstige jonkheer Johan Louis de Jonge (1826-1887), die zich op allerlei maatschappelijke en kerkelijke terreinen heeft bewogen 'tussen Afscheiding en Doleantie', een door Dekker existentieel doorleefd belangstellingsveld.

Zonder meer kan worden geconcludeerd dat Dekkers onmiskenbare kwaliteiten als historicus in enkele bijdragen van deze bundel gelijkwaardig worden gerিপosteerd.

J. van Herwaarden

G. B. Leppink, met medewerking van R. C. M. Wientjes, *Het Sint-Catharinaegasthuis in Arnhem in de eerste vier eeuwen van zijn bestaan (1246-1636)* (Werken uitgegeven door Gelre XLVIII; Hilversum: Verloren, 1996, xx + 546 blz., ISBN 90 6550 281 5).

Een krappe 550 pagina's (inclusief register en vele bijlagen) telt het werk dat mevrouw Leppink wijdde aan het Sint-Catharinaegasthuis. In het slotwoord meent zij dat haar boek 'hopelijk voor menigeen enig licht op tot dusverre onbekende feiten heeft geworpen'. Dat is een bescheiden wens, tekenend voor de terughoudendheid en voorzichtigheid waarmee Leppink in het hele boek te werk gaat. Per saldo echter heeft zij over een gasthuis waarvan slechts fragmenten van het in 1795 in alle woelingen grotendeels verdwenen archief beschikbaar zijn een veelomvattend boek geschreven. Het is ook niet haar eerste publicatie over het gasthuis. In 1983 verscheen *Uit de geschiedenis van de drie gasthuizen*. Na haar pensionering begon de auteur een onderzoek naar een zeventiende-eeuws 'kaartboek' met plattegronden van de landerijen van het Catharinaegasthuis, dat in 1988 verscheen. Acht jaar later, ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de instelling waar het Catharinaegasthuis in opging, ligt er een beschrijving van vier eeuwen gasthuisgeschiedenis.

Het boek is systematisch van opzet. Op een overzicht van de eerste vermeldingen van het gasthuis in het midden van de dertiende eeuw volgt een uitweiding over de patroonheilige.

Dan biedt Leppink een beschrijving van de terreinen waar het gasthuis tot 1636 gevestigd was. Het betoog levert een fraaie plattegrond op (53; de legenda staat helaas pas op bladzijde 492-493). Het vijfde hoofdstuk behandelt de kapel en de priesters van het gasthuis, en vervolgens tracht de auteur vat te krijgen op de organisatie van het Catharinae. Uitgangspunt vormen de vier bewaard gebleven reglementen. Hoofdstuk 9 bevolkt het gasthuis vervolgens met proveniers en passanten, en hoofdstuk 10 toont de mensen die er, uit liefde of om geld, werkten. Na een curieus tussenhoofdstuk 'Varia' volgt een wat opsommerig hoofdstuk over inkomsten en uitgaven — een moedige poging om op basis van in feite niet meer dan wat willekeurige jaarrekeningen en wat rentebrieven vier eeuwen financieel beheer te reconstrueren. Het hoofdstuk over de onroerende goederen van het gasthuis komt waarschijnlijk het beste tot zijn recht wanneer het naast het *Kaartboek* gelezen wordt. Een appendix over het gasthuisarchief en bijlagen waarin alle relevante stukken afgedrukt zijn worden gevolgd door nog enkele toelichtingen, de literatuurverantwoording en het register.

Leppink heeft er, het inhoudsoverzicht toont het al, voor gekozen om al het beschikbare materiaal te presenteren. Daarmee vervangt dit boek als het ware het verdwenen archief, en het zal als uitgangspunt kunnen dienen voor veel verder onderzoek naar de geschiedenis van gasthuizen en armen- en ziekenzorg. Veel blijft echter noodzakelijkerwijs onduidelijk. De eerste vermelding van het gasthuis stamt uit 1246, en het werd toen kennelijk bemand door een broederschap van leken. Het patronaatsrecht berustte bij de abdij van Prüm, maar in de praktijk bepaalde het stadsbestuur van Arnhem al snel wie het priesterschap verwierf — en tot in de zestiende eeuw was het de priester/provisor die de dagelijkse leiding in handen had. Leppink hecht wat de bestuurlijke organisatie betreft groot belang aan het gasthuisreglement van 1516, waar voor het eerst de functies van rentmeesters en huismeesters formeel beschreven staan. Wanneer die functies pas in dat jaar echt ingesteld zouden zijn, was 1516 een keerpunt: de macht van de priester was gebroken. Maar '1516' kan even goed een hernemen van de teugels na een periode van zwak bestuur zijn, waarbij oude afspraken weer eens goed herhaald werden. Gebrek aan bronnen maakt het onmogelijk uitsluitend te geven.

De doelgroep waarop het gasthuis zich richtte blijft eveneens onduidelijk. De voornaamste categorie zal gevormd zijn door proveniers, lieden die zich tegen betaling van een fors entreebedrag levenslang in het gasthuis lieten verzorgen, en zo kozen voor een efficiënte vorm van oudedagsvoorziening. De oorspronkelijke opzet is dit zeker niet geweest. De enkele bronnen uit de veertiende eeuw noemen slechts de taak van het gasthuis als plaats voor armen en zieken. Pas uit de vijftiende eeuw zijn er vermeldingen van proveniers. In 1516 lijken de proveniers volgens de reglementen te moeten verdwijnen, maar uit het huis vertrokken waren ze zeker niet.

Aan het eind van de zestiende eeuw verdeelde men het gasthuis in vier kwartieren: één voor arme, zieke, oude burgers, één voor geestelijk of lichamelijk gehandicapte burgers, één voor pestlijders en één voor zieke militairen. Leppink worstelt pagina's lang met de vraag of het gasthuis zich nu vooral op arme zieken richtte, of op armen, of op zieken. Om nog maar niet te spreken over de vraag hoe het woord 'burgers' moet worden opgevat. Er valt niet uit te komen. De onduidelijkheid blijkt nogmaals in 1636. Toen verdeelde men, ter gelegenheid van de verhuizing, het gasthuis in zes kwartieren, en daar was geen ziekenhuis bij. Maar de considerans van de oorkonde die dit vastlegt spreekt van 'kranke en arme luijden', en één van de argumenten voor de verhuizing was dat er op de oude locatie te weinig ruimte was voor zieken.

Waarschijnlijk vanaf de stichting, maar ten minste na 1317 was het gasthuis aan de Bakkerstraat gevestigd, en intrigerend is dat de verhuizing in 1636 kennelijk deels door planologische overwegingen was ingegeven: het stadsbestuur zag liever elegante winkels in de dure wijk waar Sint Catharina woonde dan de zieken en armen die het huis bevolkten. Het beschikbaar

komen van kloostergoederen na de hervorming speelde in tegenstelling tot in veel andere plaatsen kennelijk nauwelijks een rol.

Ook in een ander opzicht wijkt de gang van zaken na de Reformatie af van wat gebruikelijk was. Amhem ging in 1579 over tot de hervorming, in 1581 werd de lekenzusters die in het gasthuis werkzaam waren verboden in habijt te lopen. Maar nieuwe toetreding tot hun gelederen bleef gewoon geoorloofd. Pas in 1590 kwam er een nieuw reglement voor het gasthuis, dat duidelijk hervormd van signatuur was, en dat de zusters eenvoudigweg niet meer vermeldt. Waar zijn ze gebleven? Is hun convent tussen 1581 en 1590 al opgeheven? Zijn ze weggetrokken, en maakte dat het nieuwe reglement van 1590 noodzakelijk? Of zijn ze van hun taken ontheven, en bleven ze als proveniers in het huis wonen? Ze hadden zich tenslotte ingekocht.

Zo zijn er vele raadsels, die het moeilijk maken besliste uitspraken over de aard van de werkzaamheden van het gasthuis te doen. Maar Leppink refereert steeds aan wat in gasthuizen elders gebruikelijk was, en maakt aannemelijk dat de ontwikkeling van het Catharinae daar keurig in past. Verder heeft zij echter uit de gebrekkigheid van haar bronnenmateriaal radicaal de conclusie getrokken dat er geen ruimte was voor speculeren, maar slechts voor presenteren en documenteren. Al lezend wordt men dan ook door haar gedwongen zich vragen te stellen, en het is de auteur niet aan te rekenen dat er zo vaak geen antwoord te geven valt.

F. J. Kossmann

A. van Drenth, M. van Essen, M. Lunenberg, ed., *Sekse als pedagogisch motief. Historische en actuele perspectieven op opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening* (Baarn: Intro, 1995, 189 blz., f39,90, ISBN 90 5574 059 4).

Dit boek heeft een tweeledige doelstelling. Het wil studenten in het hoger onderwijs kennis laten maken met de 'uiteenlopende manieren waarop sekse werkt in pedagogische processen' (10). Voorts beoogt het studenten die zich voorbereiden op een (ped)agogisch beroep bewust te maken van hun culturele bepaaldheid met betrekking tot sekse. Dat gebeurt aan de hand van voorbeelden van onderzoek, die samen het brede terrein van gezinsopvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening omspannen. Opvoeding wordt hier begrepen als een proces van cultuur-overdracht waarin en waardoor sekse c. q. het sekseverschil betekenis krijgt. In een theoretische inleiding geeft de redactie een verantwoording voor deze keuzen, een toelichting op de gehanteerde begrippen en een uiteenzetting over de drie analyseniveaus waarop de werking van sekse wordt nagegaan: de symbolische orde, sociale organisaties of instituties en de individuele identiteit. Ten behoeve van de (onervaren) lezer heeft de redactie bovendien voor elk van de tien hoofdstukken schematisch in kaart gebracht vanuit welk perspectief naar de pedagogische praktijk wordt gekeken: dat van de professionele opvoeder (onderwijsgevende enzoovorts), dat van de praktische opvoeder (ouder) of dat van de opvoedeling zelf. Twee hoofdstukken zijn — heel politiek correct — gewijd aan opvoeding en vorming bij allochtonen, terwijl — in weerwil van de ondertitel — slechts drie bijdragen een historische kwestie aansnijden.

In hoeverre is de redactie in haar missie geslaagd en hoe zijn de drie historische hoofdstukken in dit verband te beoordelen? Het redactionele keurslijf lijkt in het algemeen een positief effect te hebben gehad. Veel meer dan gewoonlijk bij een bundel is sprake van eenheid van terminologie. Voor een studieboek is dat pure winst. Intussen blijken echter niet alle auteurs erin geslaagd de analyse-op-niveau overtuigend voor het voetlicht te brengen. Bovendien beperken de meeste bijdragen zich tot één van de drie analyseniveaus, met als gevolg dat de interactie